

- - - -

MAAHANMUUTTAJIEN KIELELLISET OIKEUDET

Sirkku Latomaa
Tampereen yliopisto

On account of the growing linguistic diversity in Finnish society, several reforms have recently been made in Finnish legislation as well as in language and educational policies. This article focuses on the changes made during the 1990s. First, an overview is given of the legal status of immigrant languages as well as immigrants' rights to receive second language instruction and interpreter services. Second, the implementation of the rights is examined from the following perspectives: Do all immigrants have a chance to study Finnish or Swedish? How are the rights to use interpreter services realized in practice? What kind of educational provisions are given to immigrant languages in schools and day care? To begin with, the present situation is described in general, and then it is illustrated with the help of a case study in one municipality, Tampere. Finally, the current challenges and possibilities of maintaining and developing multilingualism in Finland are discussed.

Keywords: multilingualism, immigrant minorities, language policy, language-in-education planning

1 JOHDANTO

Viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana suomalainen yhteiskunta on monikielistynyt merkittävästi. Tätä nykyä kaksi prosenttia Suomen väestöstä, noin satatuhatta ihmistä, puhuu muuta kieltä kuin

suomea tai ruotsia äidinkielenään. Vaikka maahanmuuttajien niin prosentuaalinen kuin absoluuttinenkin määrä on verraten pieni,¹ maahanmuuttajien läsnäolo suomalaisessa yhteiskunnassa on tullut yhä näkyvämmäksi. Konkreettisenä todisteena tästä on esimerkiksi se, että jokaisessa Suomen kunnassa asuu nykyään ulkomaan kansalaisia.

Väestön monikulttuuristuminen on tuonut mukanaan lukuisia uusia haasteita suomalaiselle yhteiskunnalle. Toisista kulttuureista tulevien vastaanottaminen on edellyttänyt maahanmuuttopolitiikan määrittelemistä sekä kieli- ja koulutuspolitiikan kehittämistä: Millä tavoin maahanmuuttajien edellytetään integroituvan suomalaiseen yhteiskuntaan? Mitä mahdollisuuksia annetaan suomen tai ruotsin kielen oppimiseen? Miten varmistetaan, että asuinmaan kieltä vielä taitamattomien ja suomalaisten viranomaisten välinen viestintä sujuu ongelmitta? Kieli- ja koulutuspoliittisessa päätöksenteossa on täytyntä ottaa kantaa tulijoiden äidinkielen ja kulttuurin asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa. Miten lisääntyvään kielelliseen diversiteettiin suhtaudutaan virallisesti: Hyväksytäänkö useiden kielten ja kulttuurien olemassaolo? Tyydytäänkö hyväksyntään vai tuetaanko monikielisyttä ja -kulttuurisuutta myös aktiivisesti?

Kuvaan artikkelissani ensin sitä, mitä kielellisiä oikeuksia² Suomessa asuville maahanmuuttajille annetaan lainsäädännön tasolla. Tässä yhteydessä sivuan myös muiden kielivähemmistöjen kuin maahanmuuttajien tilannetta. Toiseksi tarkastelen sitä, miten maahanmuuttajien oikeudet toteutuvat käytännössä. Käsittelen näitä kysymyksiä ensin yleisesti ja havainnollistan sitten tämänhetkistä

¹ Maahanmuuton voimakkaasta lisääntymisestä huolimatta Suomi sijoittuu kuitenkin esimerkiksi eurooppalaisten OECD-maiden joukossa häntäpäähän: vain Puolassa, Slovakiassa, Romaniassa, Bulgariassa ja Turkissa ulkomaan kansalaisten osuus väestöstä on Suomea vähäisempi (OECD 2001).

² Kielellisten oikeuksien määrittelemisestä ks. esimerkiksi Skutnabb-Kangas & Phillipson (1995).

tilannetta yhden esimerkkipaikkakunnan, Tampereen,³ avulla. Lopuksi pohdin sitä, mitä haasteita ja mahdollisuuksia monikielistyvän suomalaisen yhteiskunnan rakentamiseen sisältyy.

2 LAINSÄÄDÄNTÖ JA KIELELLISET OIKEUDET

Suomesta tuli maahanmuuttomaa, ennen kuin Suomella oli maahanmuuttopolitiittista linjaa. Suomen maahanmuuttopolitiikka määriteltiin ensimmäistä kertaa virallisesti 1990-luvun lopulla, osin reaktiona maahanmuuton lisääntymiseen ja osin eurooppalaisiin yhteisöihin ja sopimukseen liittymisen vuoksi. Kuten Outi Lepola (2000) kuvaa väitöskirjassaan, paineita poliittisiin kannanottoihin oli esiintynyt jo pitkään. Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittiseksi ohjelmaksi (VN 1997) ei syntynyt tyhjäs- tä, vaan sille oli luotu perusta jo parin edeltävän vuosikymmenen aikana. Ohjelmassaan hallitus esittää, että kielen ja yhteiskunnan pelisääntöjen nopea omaksuminen on maahanmuuttajien Suomessa menestymisen edellytys. Ohjelmassa todetaan myös, että asuinmaan kieltä – suomea tai ruotsia – vielä taitamattomien kannalta tulkki- ja käännöspalvelut ovat välttämättömiä suomalaisen yhteiskuntaan kotoutumisessa. Vuodelta 1999 peräisin oleva kotouttamislaki puolestaan tarkentaa hallituksen ohjelmaa toiminnan tasolle. Lain tavoitteet on mainittu ensimmäisessä pykälässä:

Tämän lain tavoitteena on edistää maahanmuuttajien **kotoutumista, tasa-arvoa ja valinnan vapautta**⁴ toimenpiteillä, jotka tukevat yhteiskunnassa tarvittavien keskeisten tietojen ja taitojen saavuttamista, sekä turvata turvapaikanhakijoiden välttämätön toimeentulo ja huolenpito järjestämällä turvapaikanhakijoiden vastaanotto. (L 493/1999)

³ Muiden isojen kuntien tapaan Tampereella asuu maahanmuuttajia enemmän kuin koko maassa keskimäärin: vuoden 2001 alussa Tampereen asukkaista 2,5 % puhui muuta kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään (Tilastokeskus 2001).

⁴ Kaikki tämän artikkelin lainauksiin tehdyt lihavoinnit ovat minun.

Lain pääperiaatteet voi tiivistää seuraavasti: yhtäältä laki velvoittaa maahanmuuttajan mm. opiskelemaan suomen tai ruotsin kieltä ja toisaalta viranomaisen järjestämään kotoutumista edistäviä toimia – mm. kielenopetusta tai muuta koulutusta sekä tulkki- ja käännöspalveluja – sekä niihin tarvittavia voimavaroja. Laki sisältää siten vastaavuoroisuuden periaatteen: yhteiskunta turvaa toimeentulon, ja maahanmuuttaja hankkii aktiivisesti Suomessa tarvittavia tietoja ja taitoja. Maahanmuuttajan kanssa tehdään kotoutumissuunnitelma, ja se sisältää ne tavoitteet ja toimet, jotka tukevat suomalaisessa yhteiskunnassa tarvittavien tietojen ja taitojen hankkimista. Lainsäädännön tasolla maahanmuuttajien periaatteelliset oikeudet maan kansalliskielten opiskeluun muuttuivat siis merkittävästi 1990-luvulla.

Kielellisen diversiteetin lisääntyminen on johtanut siihen, että kaikkien Suomessa puhuttujen kielten lainsäädännöllinen asema on tullut uudelleen ajankohtaiseksi. Vanhoista vähemmistökielistä saamen, romanin ja viittomakielen asema koheni huomattavasti 1990-luvulla (ks. esim. Aikio-Puoskari & Pentikäinen 2001, Lappi 2000, Suonoja & Lindberg 1999). Vanhojen vähemmistökielten aseman kohentuminen on vahvistanut myös maahanmuuttajakielten⁵ asemaa. Monet 1990-luvulla säädetyistä laeista ja asetuksista tunnustavat kielten kirjon: niin nykyinen perustuslaki, perusopetuslaki kuin päivähoitolakiin tehty asetuksen muutos nostavat esiin ”muut ryhmät”. Mainituissa laeissa annetaan – vanhojen kielivähemmistöjen ohella – myös maahanmuuttajille oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin. Esimerkiksi perustuslaissa asia ilmaistaan näin (17 §, Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin):

Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja **muilla ryhmillä** on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisessa säädetään lailla. Viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkkitsemis- ja käännöspalvelua tarvitsevien oikeudet turvataan lailla. (L 731/1999)

⁵ Kaikkiaan Suomessa puhutaan yhteensä noin 120:tä kieltä (ks. tarkemmin Nuolijärvi 1999).

Mainittujen lakien lisäksi Suomi vahvisti vuonna 1998 lainsäädännöllä kaksi Euroopan neuvoston sopimusta, jotka se oli ratifioinut jo aiemmin: kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puitesopimuksen sekä alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan. Puitesopimuksen ratifioidessaan Suomi sitoutui edistämään sellaisia oloja, jotka ovat tarpeen, jotta kansallisiin vähemmistöihin kuuluvat henkilöt voivat ilmaista, ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan sekä säilyttää identiteettinsä perustekijät (kieli, uskonto, kulttuuriperintö). Ratifioidessaan sopimuksen ja alustavassa raportissaan Euroopan neuvoston ministerikomitealle Suomi ei tarkoin määritellyt, mitä ryhmiä se sisällyttää kansallisiin vähemmistöihin. Puitesopimuksen vahvistavan lain (L 11/1998) perusteluosan sanamuoto jättää rajat väljiksi:

Suomessa puiteyleissopimuksen voidaan sen voimaansaattamisvaiheessa katsoa koskevan **ainakin** saamelaisia, romaneja, juutalaisia, tataareja ja niin sanottuja vanhavenäläisiä sekä de facto myös suomenruotsalaisia. Näiden ryhmien asemasta kansallisina vähemmistöinä on myös raportoitu YK:n ihmisoikeussopimusten valvontaelimille. (HE 107/1997)

Vähemmistökieliä koskevan peruskirjan ratifioidessaan Suomi sitoutui soveltamaan lukuisia sopimuksen kohtia saamen kieleen alueellisenä vähemmistökielenä ja ruotsin kieleen maassa vähemmän puhuttuna virallisena kielenä. Lisäksi Suomi on antanut julistuksen, jonka mukaan se soveltaa sopimuksen tavoitteita ja periaatteita romanin kieleen ja muihin ei-alueellisiin kieliin. (Ks. tarkemmin Uusi kielilaki 2001: 98–101.) Vaikka Euroopan neuvoston sopimukset rajaavatkin ns. uudet vähemmistöt sopimusten ulkopuolelle, kielellisiin oikeuksiin liittyvät sitoumukset ja oikeuksien toteutumisen säännöllinen valvonta vaikuttanevat muidenkin kuin sopimuksissa erikseen nimettyjen kielivähemmistöjen oloihin.

Vuosina 1999–2001 toiminut kielilakikomitea sai tehtäväkseen uudistaa kansalliskieliä koskevan lainsäädännön vastaamaan sekä nykyistä perustuslakia että kansainvälisoikeudellisia velvoitteita. Komitean tuli ehdottaa käytännön toimia kielellisten oikeuksien toteuttamiseksi. Vaikka uusi kielilaki koskeekin vain kansalliskieliä,

kielilakiehdotuksessa (Uusi kielilaki 2001) mainitaan muitakin kieliä: siihen sisältyy viittaussäännös saamen kieleen, perusteluissa on mainittu romani ja viittomakieli ja lisäksi viittomakieltä koskevan lainsäädännön kehittämistä puolletaan. Kielellisten oikeuksien edistämistä ja seurantaa koskevassa kohdassa (37 §) mainitaan seuraavasti:

Valtioneuvosto antaa vaalikausittain eduskunnalle kertomuksen kielilainsäädännön soveltamisesta ja kielellisten oikeuksien toteutumisesta sekä tarpeen mukaan muistakin kielioloista. Kertomuksessa käsitellään suomen ja ruotsin kielen lisäksi **ainakin** saamen kieltä, romanin kieltä ja viittomakieltä. (Uusi kielilaki 2001: 234.)

Kielilakikomitean ehdottama uudistus merkinnee sitä, että kieli-kysymykset saavat aikaisempaa enemmän painoarvoa eduskunnan asialistalla. Kielellisten oikeuksien toteutumisen seuranta, vaikkakin se koskisi vain osaa kieliryhmistä, vaikuttanee myös muiden kieliryhmien oloihin.

3 OIKEUDET KÄYTÄNNÖSSÄ

Lakiin ja kansainvälisiin sopimuksiin kirjatut oikeudet ovat edellytys määrätietoiselle kieli- ja koulutuspolitiikalle. Kehitys 1980-luvun alkupuolen tilanteesta, jossa otettiin ensimmäisiä haparoivia askeleita pakolaisten vastaanottamisessa (ks. esim. STM 1983), tämän päivän kotouttamis- ja perusopetuslakiin on ollut nopea. Mutta miten lainsäädäntöön, ohjelmiin ja ohjeisiin kirjatut oikeudet toteutuvat käytännössä? Onko kaikilla maahanmuuttajilla mahdollisuus opiskella suomen tai ruotsin kieltä? Saako maahanmuuttaja tarvitessaan tulkkaus- ja käännösapua? Millainen asema maahanmuuttajakielillä on koulun ja päiväkodin arjessa? Tarkastelen seuraavassa ensin aikuisten maahanmuuttajien tilannetta sekä kielenopetuksen että tulkkaus- ja käännöspalvelujen näkökulmasta. Sen jälkeen käsitelen maahanmuuttajataustaisten lasten mahdollisuuksia monikielistyä perusopetuksessa ja päivähoidossa.

3.1 AIKUISET MAAHANMUUTTAJAT JA SUOMEN/RUOTSIN KIELEN OPETUS

Kun monissa Euroopan maissa työn perässä muuttaneet siirtolaiset ovat ensisijaisesti vaikuttaneet toisesta kulttuurista tuleville tarkoitettujen tukitoimien kehittämiseen, Suomessa ainoastaan pakolaiset⁶ muodostivat aluksi integraatiopolitiikan kohderyhmän. Oikeuksien jakautuminen maahanmuuttosyyntä perusteella oli pitkään nähtävissä koulutuksessa: työvoimapolitiittisille suomen kielen kursseille pääsivät itseoikeutetusti pakolaiset. 1990-luvun alusta Suomeen tulleisiin paluumuuttajiin sovellettiin osin samoja periaatteita kuin pakolaisiin. Muut maahanmuuttajat⁷ pääsivät kursseille, jos niillä oli tilaa. 1990-luvun alkupuolella valikoivan politiikan mukanaan tuomat ongelmat olivat esillä lukuisissa työryhmien muistioissa ja selvityksissä, esimerkiksi Minna Domanderin maahanmuuttajakoulutuksen tuloksellisuutta koskeneessa selvityksessä:

Työnantajien näkökulmasta suurimmat esteet maahanmuuttajan työnsaannille ovat kielitaidottomuus sekä koulutuksen ja työkokemuksen puute. Tämän vuoksi maahanmuuttajakoulutukseen tulisi antaa mahdollisuus kaikille maahanmuuttajille pakolaisten lisäksi. (Domander 1994: 110.)

Vasta 1990-luvun lopussa integraatiopolitiikka ulotettiin myös muihin maahanmuuttajiin kuin pakolaisiin tai paluumuuttajiin. Kotouttamislaki koskee kaikkia maahanmuuttajia, ja periaatteellinen oikeus kotoutumiskoulutukseen annetaan kaikille. Käytännössä vanha jako on kuitenkin edelleen olemassa. Muiden kuin pakolaisina tai paluumuuttajina maahan tulleiden aikuisten maahanmuuttajien oikeudet kotoutumiskoulutukseen ovat sidoksissa ”alueellisiin resursseihin” (ks. esim. Aunola & Ikonen 2001: 13).

⁶ Vuodesta 1973 lähtien ja 31.12.2001 mennessä Suomi oli vastaanottanut kaikkiaan 20 692 pakolaista (www.mol.fi/migration/tilastot.html).

⁷ **Maahanmuuttaja** on termi, jota käytetään kuvaamaan kaikkia maahan pysyvässä asumistarkoituksessa muuttaneita henkilöitä (ks. UVI 1998). Arkipuheessa sitä sekä nimityksiä pakolainen, turvapaikanhakija, paluumuuttaja, ulkomaalainen käytetään melko epätarkasti, monia toistensa synonyymeina.

Kotouttamislaki on tuonut mukanaan paljon uusia haasteita aikuisten maahanmuuttajien koulutukseen. Koulutuksen järjestäjiltä ja koulutuksen ostajilta (työvoima- ja elinkeinokeskukset) edellytetään nyt entistä tiiviimpää yhteistyötä. Koulutuksen toteutuksessa on kuitenkin edelleen suuria ongelmia. Aikuisten kotoutumiskoulutus on rahoitettu lähinnä työvoimakoulutuksena, ja ohjaus siihen on tullut työvoimatoimistojen kautta. TE-keskusten valtiolta saamat määrärahat työvoimapolitiittiseen koulutukseen ovat pienentyneet viime vuosina. Koulutuksen ostoissa on painotettu – kieliopintojen sijaan – aikaisempaa voimakkaammin työllistymistä tukevia ammatillisia ja valmentavia opintoja. Aktivoivaa ja työllistymistä korostavaa otetta maahanmuuttajien koulutukseen on perusteltu sillä, että vaikeus työllistyä on passivoinut osan maahanmuuttajista kurssikierteeseen: kielen oppiminen koetaan itseisarvoksi eikä työllistymistä edes tavoitella. (Tyynelä 2001.)

Tampereen luvut kuvannevat hyvin tilannetta aikuisten maahanmuuttajien kielikoulutuksessa: vuonna 2001 noin 900:sta maahanmuuttajakoulutukseen hakeneesta kursseille valittiin hieman yli 200. Pirkanmaan TE-keskuksen projektipäällikön Arja Sepän (31.10.2001) arvion mukaan ainakin puolet suomen kielen alkeiskursseille hakeneista jää ilman paikkaa. Uudessa mallissa on kuitenkin nähty paljon hyvää nimenomaan sen vuoksi, että maahanmuuttajan kokonaistilanne on aikaisempaa parempi viranomaisten keskinäisen yhteistyön ansiosta. Myönteistä on myös se, että maahanmuuttajien omaan aktiivisuuteen on kiinnitetty entistä enemmän huomiota. (Pajunen 31.10.2001.)

Kurssitarjonta on siis kuitenkin edelleen riittämätön (ks. myös Mikkonen 2002). Vanhan maahanmuuttajakoulutuksen ongelmista kertoo puolestaan se, että suomen (ja ruotsin) kielen alkeiskursseille hakeutuu vieläkin jo pitkään maassa asuneita henkilöitä. Vaikka niin Tampereen kuin muidenkin paikkakuntien luvuissa on mukana päällekkäishakua, on kyseenalaista, miten kotouttamislain tavoitteet toteutuvat käytännössä. Näyttääkin siltä, että kotouttamislain avulla aikuisten maahanmuuttajien kielikoulutus uudistui kyllä jossain

määrin hallinnon tasolla, mutta käytännön opetusjärjestelyihin laki ei ole juurikaan vaikuttanut (ks. myös Matinheikki-Kokko & Pitkänen 2002).

3.2 MAAHANMUUTTAJIEN TULKKAUS- JA KÄÄNNÖSPALVELUT

Siitä lähtien, kun ensimmäiset pakolaiset tulivat Suomeen 1970-luvulla, on tarvittu henkilöitä tulokkaamaan suomalaisten viranomaisten ja maahantulijoiden välisiä keskusteluja erilaisissa arjen asioimistilanteissa kuten lääkärikäynneillä, päiväkodeissa, sosiaalitoimistossa, työvoimatoimistossa ym. Ensimmäiset asioimistulkit pikakoulu-tettiin maassa pitkään asuneista maahanmuuttajista, jotka osasivat asuinmaan kieltä ja tunsivat suomalaista kulttuuria riittävästi. Kymmenen viime vuoden aikana asioimistulkkaus on kehittynyt suhteellisen hyvin järjestäytyneeksi toiminnaksi. Suomessa on nykyään seitsemän alueellista asioimistulkkeskusta sekä valtakunnallisesti toimiva yksityinen tulkkeskus Helsingissä. (Ks. tarkemmin Leinonen 2001: 294–296, TM 1999: 8–9.)

Hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittisessa ohjelmassa (VN 1997) todetaan, että tulkkaus- ja käännöspalvelujen sekä muun tiedottamisen avulla taataan pysyvästi Suomessa asuville maahanmuuttajille tasavertaiset mahdollisuudet käyttää julkisia palveluja. Oikeuksista saada tulkkauspalveluita säädetään mm. kielilaissa, hallintomenettelylaissa ja laissa potilaan oikeuksista. Toistaiseksi valtion rahoittamat tulkkaus- ja käännöspalvelut on rajattu pakolaisperustein maahan tulleille sekä paluumuuttajille. On harkinnanvaraista, missä määrin kunnat kustantavat palveluita muiden maahanmuuttajien asioissa. Viranomaisen velvollisuudet on rajattu asioihin, jotka tulevat vireille viranomaisen aloitteesta; asianosaisaloitteisissa asioissa viranomaisen voi kussakin tapauksessa erikseen harkita, huolehtii-ko se tulokkaamisesta ja kääntämisestä. (TM 2000.) Käytännössä viranomaisesta riippuu, miten lakia luetaan: viranomaisen aloitteesta syntynyt tarve esimerkiksi oikeudenkäynnin tulkkauskeskukseen ei katso

sitä, millä statuksella maahanmuuttaja on tullut maahan. Työvoimapaalveluita ja työttömyysturvaa koskevat asiat taas ovat yleensä asianosaisaloitteisia asioita, ja siksi työnhakijan kokemana tarve tulkin käyttöön ei välttämättä johda palveluiden kustantamiseen.

Tampereella toimii yksi maan alueellisista tulkkikeskuksista. Pirkanmaan tulkkikeskuksessa voidaan hoitaa asioimistulkkauksia yli 60 kielellä. Puolet tulkeista on joko kuukausipalkkaisia tai freelance-tulkkeja; puolet palveluista saadaan tarpeen vaatiessa muiden tulkkikeskusten kautta. Vuonna 2000 Pirkanmaan tulkkipalvelut kohdistuivat täsmälleen työministeriön ohjeen (TM 2000) mukaisesti: 80 % palveluista kohdistui pakolaisiin, 8 % turvapaikanhakijoihin ja 12 % paluumuuttajiin. Muiden maahanmuuttajien asioimistilanteisiin viranomaiset eivät käytännössä siis tilaa tulkkia. Tulkkikeskuksen johtajan Juhani Keinosen (2.11.2001) mukaan paikallisia tulkkipalveluita pyritään kehittämään siten, että etätulkausta lisätään ja viranomaisia koulutetaan tulkkipalveluiden käyttöön.

Tällä hetkellä ei ole kokonaiskuvaa siitä, missä määrin kaikkiin tulkkaustarpeisiin pystytään vastaamaan; kattavat selvitykset ja tutkimukset puuttuvat (TM 1999). Koska kotoutumisen tarve koskee yhtä lailla kaikkia maahanmuuttajia, eri maahanmuuttajaryhmät ovat edelleen keskenään eriarvoisessa asemassa palveluiden käyttäjinä. Kotouttamislain tavoite ei selvästikään voi toteutua ilman tulkkauksipalveluita: yksilöllistä kotoutumissuunnitelmaahan ei voi laatia tai tarkistaa yhdessä suomen (tai ruotsin) kieltä taitamattoman maahanmuuttajan kanssa, jos hänellä ei ole käytettävissä tulkkia. Myönteistä kehitystä on kuitenkin se, että tulkkauksipalveluita on aikaisempaa enemmän tarjolla ja että useat viranomaiset ovat tiedostaneet niiden merkityksen. Niinpä on todennäköistä, että lapset toimivat nykyään harvemmin vanhempiensa tulkkeina kuin vielä kymmenisen vuotta sitten (Latomaa & Pham 1991). Toisaalta useista tutkimuksista on käynyt ilmi, että sukulaisia ja tuttavuuksia käytetään yhä tulkkeina, erityisesti silloin, kun viranomaisella ei ole valmis kustantamaan tulkausta (ks. TM 1999: 12, 31, Kärkkäinen & Mononen 1999: 71–75). Silloin-

kaan, kun maahanmuuttajalla on oikeus maksuttomaan tulkkipalveluun, ei oikeus aina toteudu:

Somalinaisten suomen kielen taito on usein huono, ja he saattavat tarvita tulkin apua käydessään esimerkiksi terveyskeskuksessa. Ääriesimerkki avoimesta syrjinnästä on haastattelemani suomalainen terveydenhuollon työntekijä, joka kertoi säästävänsä veronmaksajien rahoja sillä, ettei tilaa tulkkia. Koska tulkin käyttö tulee hänen mukaansa liian kalliiksi yhteiskunnalle, hän aina kysyy, onko asiakkaalla tuttavapiirissä joku, joka osaa suomea. (Tiilikainen 2000: 102.)

3.3 MAAHANMUUTTAJATAUSTAISET LAPSET JA SUOMEN/RUOTSIN KIELEN OPETUS

Perustuslain 16 §:n mukaan jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Käytännössä maahanmuuttajataustaisen oppilaan koulutukselliset oikeudet voivat toteutua vain siinä tapauksessa, että hänellä on riittävät valmiudet – ennen kaikkea riittävä opetuskielen taito – osallistua opetukseen.

Maahanmuuttajataustaiset lapset eroteltiin pitkään samalla tavoin kuin aikuiset maahanmuuttajat. Valmistavaa opetusta, joka mahdollistaa pehmeän laskun suomalaiseen kouluun, oli aluksi tarjolla vain pakolaisille; muut maahanmuuttajat sijoitettiin suoraan suomalaisiin luokkiin. Suoraan yleisopetukseen sijoitetuille oppilaille annettiin jonkin verran tukiopetusta. Vuonna 1996 Minna Suni tutki maahanmuuttajataustaisten oppilaiden suomen kielen taitoa peruskoulun päättövaiheessa ja totesi saamiensa tulosten perusteella, että opetusjärjestelyjä tulisi yhdenmukaistaa monin tavoin, jotta oppilaat olisivat keskenään tasa-arvoisia:

Selvää kuitenkin on, että jokainen vasta Suomeen muuttanut – kielitaustasta riippumatta – tarvitsee alussa intensiivistä suomen kielen opetusta. Vironkielisillekin suomenkielisen opetuksen ymmärtäminen on alkuun ylivoimaista, eikä se muutu vaivattomaksi mitenkään itsestään vaan vasta ajan ja tukitoimien myötä. (Suni 1996: 122.)

Vuodesta 1997 oikeus valmistavaan opetukseen on koskenut kaikkia maahanmuuttajataustaisia oppilaita. Nykyisen perusopetuslain (L 628/1998) mukaan ”kunta voi järjestää kaikille oppivelvollisuusikäisille sekä kuusivuotiaille maahanmuuttajille valmistavaa opetusta puolen vuoden ajan”. Laki ei kuitenkaan velvoita kuntaa järjestämään valmistavaa opetusta, vaan kunta voi edelleen sijoittaa suomea tai ruotsia taitamattoman oppilaan myös suoraan yleisopetukseen.

Alkuvaiheen intensiiviopetuksen lisäksi maahanmuuttajataustaiset oppilaat tarvitsevat muitakin tukitoimia. Perusopetuksessa he voivat opiskella suomea (tai ruotsia⁸) toisena kielenään (S2). Kunnat voivat järjestää S2-opetusta äidinkielen ja kirjallisuuden tunneilla, osana yleisopetusta. Toinen vaihtoehto on, että kunnat järjestävät sitä erityisvoimavaroin, joko kunnan omin varoin tai valtionavustuksen turvin. Kunnat saavat valtionavustusta S2:n ja muiden oppiaineiden tukiovetuksen järjestämiseen opetusministeriön ohjeen (OPM 1999) mukaisesti: valtionavusteiseen opetukseen ovat oikeutettuja ne oppilaat, joiden maahantulosta on kulunut enintään kolme vuotta. Opetukseen voivat osallistua muutkin, jo kauemman aikaa maassa olleet oppilaat. (Ikonen 20.12.2001.)

Syksyllä 2001 Tampereen kaupungin kouluissa oli noin 750 maahanmuuttajataustaista oppilasta 45:ssä eri koulussa. Perusopetukseen valmistava opetus oli keskitetty viidelle koululle kymmeneen ryhmään, ja sitä sai käytännössä vähintään vuoden. Suomi toisena kielenä -opetusta annettiin ainakin kolme vuotta oppilaan maahantulosta mutta tarpeen mukaan koko perusopetuksen ajan. Valmistavaan opetukseen osallistui 116 oppilasta ja tukiovetusta (mukaan lukien

⁸ Ruotsia toisena kielenä koskevat samat määräykset kuin suomea toisena kielenä. Ruotsia toisena kielenä käyttävien määrästä ei ole kokonaiskuvaa, mutta sitä voi arvioida esimerkiksi väestötilaston avulla. Vuoden 2001 alussa 0,6 % muunkielisistä (n = 100 961) asui yksikielisisä ruotsinkielisisä kunnissa, 1,6 % kaksikielisisä ruotsalaisenemmistöisissä kunnissa, 58,0 % kaksikielisisä suomalaisenemmistöisissä kunnissa ja loput 39,8 % asui yksikielisisä suomenkielisisä kunnissa (Tilastokeskus 2001). Käytännössä ruotsi toisena kielenä -opetus koskenee siis lähinnä noin kahta prosenttia maahanmuuttajista.

S2-opetus) sai 432 oppilasta.⁹ (Pitkänen 30.10.2001.) Esimerkkikunnassa ei siis ollut tyydytty pelkkään laissa ja ohjeissa mainittuihin minimeihin, vaan opetus oli järjestetty oppilaiden tarpeista lähtien. Aikuisten kielikoulutukseen verrattuna lasten oikeudet asuinmaan kielen oppimiseen vaikuttavat vakinaisilta ja turvatuilta.

3.4 MAAHANMUUTTAJATAUSTAISET OPPILAAT JA ÄIDINKIELEN OPETUS

Oikeus valmistavaan opetukseen perustui pitkän aikaa maahanmuuttosyyhyn. Siihen verrattuna on merkittävää, että oikeus oman äidinkielen opiskeluun annettiin käytännössä kaikille oppilaille – taustasta riippumatta – jo vuonna 1987.¹⁰ Äidinkielen opiskelu on vapaaehtoista, ja se on yleensä järjestetty valtionavustuksen turvin. Opetusministeriön ohjeen (OPM 1999) mukaan oppilaat voivat saada oman äidinkielen opetusta 2 tuntia viikossa, jos ryhmässä on vähintään 4 oppilasta. Hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittisessa ohjelmassa (VN 1997) esitetään äidinkielen opetuksen määrää lisättäväksi 3–4 viikkotuntiin.

Vuonna 2000 vajaassa neljäsosassa Suomen kunnista annettiin äidinkielen opetusta yhteensä 10 227 oppilaalle. Taulukossa 1 on esillä kymmenen suurinta kieliryhmää; kaikkiaan opetusta annettiin 49 äidinkielessä. Taulukkoon on koottu tiedot myös kymmenen vuoden takaisesta tilanteesta. Kymmenessä vuodessa oppilaiden ja kuntien määrä on moninkertaistunut ja kielivalikoimassa on tapahtunut merkittäviä muutoksia (ks. Taulukko 1).

Äidinkielen opetuksen tilannetta voi tällä hetkellä pitää melko hyvänä (vrt. Latomaa & Pham 1991). Vuonna 2000 maahanmuuttajataustaisia oppilaita oli peruskouluissa ja lukioissa noin 15 000,

⁹ Vuonna 2000 valmistavaan opetuksen osallistui koko maassa 1 537 oppilasta; tukiopetukseen (mukaan lukien toisen kielen opetus) osallistui yhteensä 8 002 oppilasta.

¹⁰ Oppimäärän nimi on ollut siitä lähtien **äidinkieli** eikä **kotikieli**, kuten se oli Ruotsissa vuoteen 1997 asti. Maahanmuuttajien äidinkielen opetuksen nimityksistä Euroopassa, ks. tarkemmin Extra & Gorter (2001: 5).

TAULUKKO 1. Maahanmuuttajien äidinkielen opetus perusopetuksessa ja lukiossa vuosina 2000 ja 1990, 10 suurinta kieliryhmää.¹¹

Kieli 2000	Oppilaat 2000	Kunnat 2000	Kieli 1990	Oppilaat 1990	Kunnat 1990
venäjä	2 848	58	englanti	272	8
somali	1 178	15	vietnam	162	15
englanti	900	9	espanja	75	5
arabia	700	20	saksa	60	4
albania	673	27	kiina	53	3
vietnam	614	18	ranska	38	3
viro	528	12	arabia	36	1
kurdi	415	16	puola	29	2
kiina	244	8	venäjä	27	2
espanja	211	9	italia	22	1
kaikkiaan	10 227	101	kaikkiaan	911	22

kaikkiaan oppilaita oli yhteensä 722 983. Maahanmuuttajista vähän yli 10 000 oppilasta sai oman äidinkielen opetusta, joten äidinkielen opetus kattoi kaksi kolmasosaa siihen oikeutetuista. Tampereen tilanne vastaa täsmälleen valtakunnallista tilannetta: syksyllä 2001 yhteensä noin 500 kaikkiaan noin 750:stä oppilaasta sai oman äidinkielen opetusta. Tampereella maahanmuuttajataustaiset oppilaat voivat saada oman äidinkielen opetusta seuraavissa kielissä: albania, arabia, armenia, bosnia, bulgaria, englanti, espanja, kiina, kreikka, kurdi, paštu, persia, puola, somali, thai, turkki, venäjä ja vietnam.

¹¹ Oppilasmäärään sisältyvät myös saamen- ja romanikieliset oppilaat sekä sellaiset suomen- tai ruotsinkieliset oppilaat, jotka ovat hankkineet kyseisen kielen taidon ulkomailla, sillä hekin ovat oikeutettuja osallistumaan tähän opetukseen. Tilastosta puuttuvat perusopetukseen valmistavan opetuksen ryhmissä opiskelevat oppilaat. Opetusta voivat järjestää kuntien ohella myös yhdistykset. Kuntalukuihin sisältyykin muutama yhdistys, esimerkiksi Espanjankielinen vanhempainyhdistys. Taulukon tiedot on saatu vuonna 2001 opetushallituksesta ja vuonna 1990 silloisesta kouluhallituksesta.

Syksyllä 2001 oli suunnitteilla aloittaa myös suahilin, viron ja romanin opetus. (Pitkänen 30.10.2001.)

Lainsäädännön mukaan opetuksen järjestäjällä ei ole velvollisuutta järjestää maahanmuuttajien äidinkielen opetusta. Nykyinen perusopetuslaki antaa kuitenkin mahdollisuuden laajentaa sitä nykyisestä vapaaehtois pohjaisesta opiskelusta (12 §):

Äidinkielenä opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti suomen, ruotsin tai saamen kieltä. Äidinkielenä voidaan huoltajan valinnan mukaan opettaa myös romanikieltä, viittomakieltä tai **muuta oppilaan äidinkieltä**. (L 628/1998)

Käytännössä maahanmuuttajien äidinkieliä opetetaan vain äärimmäisen harvoin suomeen, ruotsiin tai saameen rinnastettavassa asemassa. Sen ohella, että maahanmuuttajan äidinkieltä voidaan opettaa äidinkielenä, sitä voidaan perusopetuslain 10 §:n mukaan käyttää myös opetuskielenä. Vuonna 2000 maahanmuuttajakieliä käytettiin vielä melko marginaalisesti opetuskielinä. Oma- tai kaksikielistä opetusta oli tarjolla vain muutamassa pääkaupunkiseudun koulussa sekä Jyväskylässä ja Kuopiossa, jossa aloitettiin ensimmäiset opetuskokeilut jo 1990-luvun alkupuolella. Opetuskielinä ovat olleet pääasiassa arabia, somali, venäjä, vietnam ja viro. (Häyrinen 2000.)

1990-luvulla alettiin kiinnittää huomiota myös perusopetusta edeltävään vaiheeseen. Päivähoitoa koskevaan lainsäädäntöön tehtiin lasten kielitaustan huomioon ottava, perusoikeusudistuksen hengen mukainen lisäys. Vuonna 1995 astui voimaan asetuksen muutos, jossa esiintyi uusi kasvatustavoite:

Lasten päivähoitosta annetun lain 2 a §:ssä tarkoitettuihin kasvatustavoitteisiin kuuluu myös suomen- tai ruotsinkielisten, saamelaisten, romanien ja **eri maahanmuuttajaryhmien** lasten oman kielen ja kulttuurin tukeminen yhteistyössä kyseisen kulttuurin edustajien kanssa. (A 1336/1994)

Uusi kasvatustavoite on esillä myös Tampereen kaupungin maahanmuutto- ja kotoutusohjelmassa. Tavoitteen saavuttamiseksi ohjelmassa esitetään, että ”kotikielen ja kulttuurin opetusta on järjestettävä päiväkodeissa ja kouluissa. – – Kotikielen opetuksen järjestäjien ja

vanhempien yhteistyö on siten olennaista.” Kotouttamislain ja paikallisen ohjelman vaikutus näkyikin esimerkkipaikkakunnalla mm. lisääntyneenä päivähoidon ja koulun välisenä yhteistyönä (ks. Savolainen 2001). Tampereella oli syksyllä 2001 päivähoidossa noin 300 maahanmuuttajataustaista lasta; heistä 65 oli esikouluikäisiä. Ryhmämuotoista oman äidinkielen opetusta tarjottiin esikouluikäisille albanian, arabian, venäjän ja vietnamin kielissä. Yhteensä yli 30 lasta oli tämän opetuksen piirissä. Erillisten päivähoidon puolelle perustettujen ryhmien lisäksi esikouluikäiset lapset saattoivat osallistua koulujen äidinkielen opetukseen. Alle esikouluikäisille ei ollut tarjolla varsinaista oman äidinkielen opetusta, mutta joitakin toimintatuokioita oli voitu järjestää lasten äidinkielellä esimerkiksi silloin, kun päiväkodissa oli kaksikielisiä harjoittelijoita. (Paularanta-Kokkonen 2.11.2001.)

Selvitykset ja tutkimukset päivähoitolakiin lisätyn tavoitteen valtakunnallisesta toteutumisesta puuttuvat vielä. 1990-luvun aikana on kuitenkin tehty paljon aloitteita ja tuotettu materiaalia päiväkodeissa tehtävään monikulttuuriseen kasvatustyöhön (ks. esim. Mäkelä & Pekanheimo 1997).

4 HAASTEET JA MAHDOLLISUUDET

Suomessa asuvien maahanmuuttajien kielellinen asema on parempi kuin vielä vuosikymmen sitten. Kymmenen viime vuoden aikana suomalaisen lainsäädäntöön on kirjattu lukuisia oikeuksia ja maahanmuutto-, kieli- ja koulutuspolitiikkaa on kehitetty määrätietoisesti. Hallituksen maahanmuutto-ohjelmassa sekä kieli- ja koulutuspoliittisessa päätöksenteossa ilmaistut tavoitteet kertovat siitä, että pyrkimyksenä on tasa-arvo: yhtäältä kaikille maahanmuuttajaryhmille tulisi taata yhtäläiset oikeudet tukitoimiin, toisaalta maahanmuuttajilla tulisi olla samat oikeudet ja velvollisuudet kuin valtaväestöllä.

Lisäksi tavoitteet kertovat kulttuuripluralistisesta¹² vähemmistöpolitiikasta: useiden kielten ja kulttuurien passiivisen hyväksynnän sijaan monikulttuurisuutta pyritään myös tukemaan aktiivisesti. Näine periaatteellisine tavoitteineen Suomi sijoittuu Euroopan maiden joukossa tällä hetkellä samaan sarjaan kuin esimerkiksi Hollanti ja Ruotsi (ks. esim. Ekholm 2001, Extra & Gorter 2001).

Miten tasa-arvo ja kulttuuripluralismi sitten toteutuvat käytännössä? Hiljan säädettyjen lakien vaikutuksia on vaikea arvioida. Niin Euroopan neuvoston sopimukset kuin myös kotouttamislaki velvoittavat sopimusten ja lain toteutumisen seurantaan. Syksyllä 2001 Suomen saama alustava palaute kielivähemmistöjen oikeuksia koskevien sitoumusten toteutumisesta ei juuri mairittele (Reinboth 2001). Esimerkkikunnasta saatujen tietojen perusteella on mahdollista todeta, että myös kotouttamislain täytäntöönpanossa on vielä runsaasti ongelmia (ks. myös Tyynelä 2001, Mikkonen 2002). Erityisesti aikuisten maahanmuuttajien kielikoulutus sekä käänös- ja tulkkauspalvelut ovat riittämättömät. Lakiin kirjattu vastavuoroisuuden periaate jää täyttymättä siksi, että yhteiskunta ei ole toistaiseksi kyennyt järjestämään riittävästi kotoutumista edistäviä toimia. Toisaalta maahanmuuttajataustaisia oppilaita koskevat opetusjärjestelyt oli esimerkkikunnassa hoidettu hyvin. Tilanne ei kuitenkaan ole välttämättä yhtä hyvä muissa kunnissa. Viitteitä siitä, että opetusjärjestelyt vaihtelevat huomattavasti kunnittain, on saatu useissa yhteyksissä (ks. esim. Suni 1996, Savolainen 1998). On myös arvioitu, että nykyinen järjestelmä keskittyy tukitoimissaan yksinomaan vastaan tulleisiin ja jättää huomiotta toisen polven maahanmuuttajat ja heidän tarpeensa (Matinheikki-Kokko & Pitkänen 2002). Kattava, valtakunnallinen selvitys maahanmuuttajataustaisten oppilaiden koulutusoloista (perusopetukseen valmistava opetus, S2-opetus, maahanmuuttajien äidinkielen opetus, oma- ja kaksikielinen opetus) olisikin erittäin tarpeellinen.

¹² ”Tavallisten” suomalaisten vähemmistöpoliittisia mielipiteitä tutkinut Magdalena Jaakkola (1999) puolestaan arvioi, että vallitsevaa mielipidettä voisi kutsua liberaalpluralistiseksi: kulttuurien moninaisuutta kannatetaan, kunhan sen ylläpitäminen ei edellytä yhteiskunnan varojen käyttöä.

Numeroita tarkastelemalla, kuten tässä artikkelissa on tehty, voi saada suuntaa antavaa tietoa kielellisten oikeuksien toteutumisesta makrotasolla. Yksilöistä ja heidän kielellisestä arjestaan on mahdollista saada tietoa kuitenkin vain yksilöiden arkea tutkimalla. Kielen käytön, kielen oppimisen ja opetuksen, kaksikielisyyden sekä käännös- ja tulkkausviestinnän tutkijoilla on siis vielä paljon työsarkaa. Lisää tutkimustietoa maahanmuuttajien kielioloista tarvitaan paitsi kaiken maahanmuuttajiin liittyvän työn kehittämiseen myös selontekojen pohjaksi ja siihen maahanmuuttajien kielellisistä oikeuksista käytävään poliittiseen keskusteluun, joka lisääntynee vastaisuudessa Suomessakin (vrt. Width 2001, Extra & Gorter 2001, Boyd & Huss 2001).

Yhtenä Euroopan kielten teemavuoden (2001) tavoitteista oli paitsi ”juhlia kielellistä moninaisuutta ja lisätä Euroopan kansalaisissa monikielisyyden ja -kulttuurisuuden arvostusta” myös saada eurooppalaiset ”suojelemaan ja rohkaisemaan monikielisyyttä omissa yhteiskunnissaan”. Suomessakin juhlittiin merkkipuotta monin tavoin. Juhlinnassa keskityttiin tuomaan esille Suomen harjoittaman kieliohjelmapolitiikan hyviä tuloksia (ks. esim. Sajavaara & Takala 2000). Keskusteluissa oli esillä paitsi runsaasti kansainvälistä tunnus- tusta saanut laaja kieliohjelmamme myös oppilaiden kielivalintojen yksipuolisuus. Kuten usein ennenkin kehittämissuunnitelmissa ei juuri muistettu erästä väylää lisätä monipuolisesti monikielisten henkilöiden määrää maassamme. Yhteiskuntamme monikielisyyttä olisi mahdollista lisätä huolehtimalla nykyistä runsaammin voimavaroin ja käytännön toimin, että maahanmuuttopoliittisen ohjelman ja kotoittamislain hengen mukainen tavoite toteutuu: maahanmuuttajat saavat mahdollisuuden oppia suomen tai ruotsin kielen, ylläpitää ja kehittää omaa äidinkieltään ja kulttuuriaan ja siten kotoutua suomalaiseseen yhteiskuntaan.

LÄHTEET

- A 1336/1994 = *Asetus lasten päivähoidosta annetun asetuksen muuttamisesta*. 22.12.1994.
- Aikio-Puoskari, U. & M. Pentikäinen 2001. *The Language Rights of the Indigenous Saami in Finland – under Domestic and International Law*. Juridica Lapponica No. 26. Rovaniemi: Lapland's University Press.
- Aunola, U. & K. Ikonen 2001. *Maahanmuuttajat kotoutuvat – koulutus sen tukena*. Helsinki: Opetushallitus.
- Boyd, S. & L. Huss (toim.) 2001. *Managing Multilingualism in a European Nation-State. Challenges for Sweden*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Domander, M. 1994. *Kulttuuritausta ja maahanmuuttajakoulutuksen tuloksellisuus*. Siirtolaisuustutkimuksia A17. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Ekholm, E. 2001. Monietninen yhteiskunta. Teoksessa A. Forsander, E. Ekholm, P. Hautaniemi, A. Ali, A. Alitolppa-Niitamo, E. Kyntäjä & C. Q. Nguyen (toim.) *Monietnisyys, yhteiskunta ja työ*. Helsinki: Yliopistopaino, 161–188.
- Extra, G. & D. Gorter 2001. Comparative perspectives on regional and immigrant minority languages in multicultural Europe. Teoksessa G. Extra & D. Gorter (toim.) *The Other Languages of Europe. Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters, 1–41.
- HE 107/1997 = *Hallituksen esitys eduskunnalle kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä*.
- Häyrinen, M-L. 2000. *Maahanmuuttajanuoret ja suomalainen koulu. Kokemuksia pääkaupunkiseudun kunnista*. Ulkomaalaisvaltuutetun toimiston moniste 1/2000. Helsinki.
- Jaakkola, M. 1999. *Maahanmuutto ja etniset asenteet. Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin 1987–1999*. Työpoliittinen tutkimus 213. Helsinki: Edita.
- Kärkkäinen, T. & K. Mononen 1999. *Maahanmuuttajavanhukset ja suomen kieli. Haastattelututkimus inkerinsuomalaisten, bosnialaisten ja vietnamlaisien vanhusten kielenoppimismotivaatiosta, sosiaalisista verkoista ja etnolingvistisestä identiteetistä*. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.
- L 11/ 1998 = *Laki kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä*. 3.10.1997.
- L 493/1999 = *Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta*. 9.4.1999.
- L 628/1998 = *Perusopetuslaki* 21.8.1998.
- L 731/1999 = *Suomen perustuslaki* 11.6.1999.
- Lappi, P. 2000. Viittomakielen lainsäädännöllinen asema. Teoksessa A. Malm (toim.) *Viittomakieliset Suomessa*. Helsinki: Finn Lectura, 71–77.
- Latomaa, S. & K. T. Pham 1991. The linguistic situation of multicultural children in Finland. Teoksessa J. Niemi (toim.) *Papers from the 18th*

- Finnish Conference of Linguistics. Studies in Languages – Kielitieteellisiä tutkimuksia*, 24. University of Joensuu, 306–321.
- Leinonen, S. 2001. Asioimistulkkaus – paljon muutakin kuin asioimisen tulkkausta. Teoksessa R. Oittinen & P. Mäkinen (toim.) *Alussa oli käännös*. Tampere University Press, 294–304.
- Lepola, O. 2000. *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttoliittisessä keskustelussa*. Helsinki: SKS.
- Matinheikki-Kokko, K. & P. Pitkänen 2002. Immigrant policy and education of immigrants in Finland. Teoksessa P. Pitkänen, D. Kalekin-Fishman & G. K. Verma (toim.) *Education and Immigration: Settlement Policies and Current Challenges*. London: RoutledgeFalmer, 48–73.
- Mikkonen, M. 2002. Maahanmuuttajakoulutuksen tavoitteet eivät toteudu. *Helsingin Sanomat* 27.1.2002.
- Mäkelä, T. & P. Pekanheimo (toim.) 1997. *Kasvua monikulttuurisuuteen päiväkodissa ja koulussa. Monikulttuurinen koulu- ja päiväkotiprojekti 2.10.96–31.1.97*. Projektiraportti. Fortbildningscentralen vid Åbo Akademi.
- Nuolijärvi, P. 1999. Suomen äidinkielet. *Virittäjä* 103 (3), 402–410.
- OECD 2001 = *Trends in International Migration*. Annual report. 2000 Edition. Paris: OECD.
- OPM 1999 = *Maahanmuuttajien sekä saamenkielisten, romanikielisten ja vieraskielisten oppilaiden täydentävään opetukseen perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa myönnettävän valtionavustuksen perusteista*. Opetusministeriön kirje 179/428/99, 19.11.1999.
- Reinboth, S. 2001. EN:n ministerikomitea moittii Suomea romanien kohtelusta. *Helsingin Sanomat* 10.11.2001.
- Sajavaara, K. & S. Takala 2000. Kielikoulutuksen vaikutus ja tulokset Suomessa. Teoksessa K. Sajavaara & A. Piirainen-Marsh (toim.) *Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen*. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 3. Jyväskylän yliopisto, 155–230.
- Savolainen, A. 1998. Suomi toisena kielenä -opetussuunnitelmat. Selvitys opetussuunnitelmatilanteesta kesällä 1998. Opetushallitus. Julkaisematon moniste.
- Savolainen, V. 2001. *Suomi toisena kielenä -kokeiluprojekti lasten päivähoidon kaakkoisella alueella 1999–2000*. Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimen monisteita 10/2001.
- Skutnabb-Kangas, T. & R. Phillipson 1995. Linguistic human rights, past and present. Teoksessa T. Skutnabb-Kangas & R. Phillipson (toim.) *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter, 71–110.
- STM 1983 = *Pakolaisopetuksen työryhmän muistio*. Työryhmämuistio 10. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suni, M. 1996. *Maahanmuuttajaoppilaiden suomen kielen taito peruskoulun päättövaiheessa*. Helsinki: Opetushallitus.
- Suonoja, K. & V. Lindberg 1999. *Romanipolitiikan strategiat*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1999:9. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

- Tampereen kaupungin maahanmuutto- ja kotoutusohjelma. 2001. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.tampere.fi/strategia/maamu/index.htm>](http://www.tampere.fi/strategia/maamu/index.htm).
- Tiilikainen, M. 2000. Somalinaiset ja maahanmuuton kokemukset. Teoksessa K. Liebkind (toim.) *Monikulttuurinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 93–111.
- Tilastokeskus 2001 = *Väestörakenne 2000*. Väestö 2001: 6. Helsinki: Tilastokeskus.
- TM 1999 = Maahanmuuttajille tarkoitettujen tulkkaus- ja kielipalvelujen kehittämissuunnitelma 1999. Työministeriö. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.mol.fi/migration/kielipal.pdf>](http://www.mol.fi/migration/kielipal.pdf).
- TM 2000 = Työministeriön ohje (0/1/2000 TM) maahanmuuttajien kielipalveluista ja pakolaisten, turvapaikanhakijoiden ja paluumuuttajien asiointitulkkauks- ja käännöspalveluiden kustannusten korvaamisesta. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.mol.fi/migration/tulkohje.pdf>](http://www.mol.fi/migration/tulkohje.pdf).
- Tyynelä, J. 2001. Kotoutumiskoulutus tarvitsee selkeän rahoitusmallin. *MoniTori* 3, 38–40.
- Uusi kielilaki*. 2001. Komiteanmietintö 2001:3. Helsinki: Valtioneuvosto.
- UVI 1998 = Ulkomaalaishallinnon termejä. Ulkomaalaisvirasto. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.uvi.fi/pdf/termit.pdf>](http://www.uvi.fi/pdf/termit.pdf).
- VN 1997 = Hallituksen maahanmuutto- ja pakolaispoliittinen ohjelma. Saatavilla [www-muodossa: <URL:http://www.intermin.fi/suom/muutju.html>](http://www.intermin.fi/suom/muutju.html).
- Width, T. 2001. Tanskan siirtolaislasten kotikielen opetus vaarassa. *Helsingin Sanomat* 4.12.2001.

Muut lähteet

- Ikonen, Kristiina, opetushallituksen ylitarkastaja. Haastattelu puhelimitse 20.12.2001.
- Keinonen, Juhani, Pirkanmaan tulkkikeskuksen johtaja. Haastattelu 2.11.2001 ja tiedustelu sähköpostitse 13.11.2001.
- Pajunen, Pirjo, Pirkanmaan TE-keskuksen suunnittelija. Tiedustelu sähköpostitse 31.10.2001.
- Paularanta-Kokkonen, Ritva, maahanmuuttajien päivähoitokysymyksiin erikoistunut erityislastentarhanopettaja, Tampereen kaupungin sosiaali- ja terveystoimi. Haastattelu puhelimitse 2.11.2001.
- Pitkänen, Panu, opetuksen ohjaaja, Tampereen kaupungin opetuspalvelukeskus. Haastattelu 30.10.2001.
- Seppä, Arja, Pirkanmaan TE-keskuksen projektipäällikkö. Tiedustelu sähköpostitse 31.10.2001.